

MEDEDELINGEN BLAD

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

NO: 34

januari 1975

VERSCHUNT ONREGELMATIG

"A M P T E P E"

Historische Vereniging gemeente Epe

=====

Voorzitter: G.S.van Lohuizen
 IJsseldijk 12 Veessen

Secretariaat: A.J.Veninga
 Burg.v.Walsumlaan 5, Epe

Penningmeester: C.Stork
 Dellenparkweg 8, Epe
 Giro: 1194015, t.n.v.
 Penn. Ampt Epe

=====

Lidmaatschap: f 5,=- per jaar

MEDEDELINGENBLAD "A M P T E P E"

januari 1975 nr. 34

Abonnementsprijs :
voor leden der Vereniging gratis,
voor niet-leden f 0,75 p.nr.

KOPIJ-BIJDRAGEN graag getikt op formaat van
ons blad, daarbij gebruikte bronnen vermelden en
inzenden s.v.p. 14 dagen vóór de verschijnings-
maand (als regel januari, april of oktober)

Redactieadres:

Mej. P.E.Berkhout, Sparrenlaan 12, Epe,
telefoon 2056

Het jaar 1975 is, behalve door de Verenigde Naties als jaar van de Vrouw, door de Raad van Europa tot het Europese monumentenjaar uit geroepen. Dat zal in Nederland zeer bijzondere aandacht krijgen door tentoonstellingen en congressen, gewijd aan de historische monumenten. Nederland kan zich niet alleen beroemen op een respectabel aantal karakteristieke stads- en dorpskernen, maar eveneens kan het bogen op tienduizenden historische monumenten, verspreid over het gehele land, zij het dat deze nog lang niet alle in een toestand verkeren, zoals wij dat graag zouden zien.

Men beschouwt soms, ten onrechte, de monumenten als geïsoleerde of verstilde historische accenten. Onze monumenten zijn immers wel degelijk betrokken bij het leven van alle dag, zoals woonhuizen, boerderijen, pakhuizen, poorten en bruggen, kapellen en kloosters, raadhuisen, kerken, torens, molens en kastelen. Wij zouden deze monumenten niet graag missen in het stads- en landschappelijk beeld.

Het Europese congres, dat in oktober 1975 in Amsterdam gehouden zal worden, wil dan ook de aandacht van nationale en lokale overheden in Europa richten op de betekenis van het behoud en goed gebruik van de monumenten. Dit onder de leuze: "Een toekomst voor ons verleden".

In het jaar M.75 zal landelijk grote aandacht worden besteed aan Amsterdam, met 7000 beschermde monumenten, Middelburg, dat na de 2e wereldoorlog weer hersteld en opgebouwd is, waarbij stratenbeeld in het historische ritme, in goede maat en schaal is hersteld, zodat de oude sfeer gehandhaafd bleef. En Orvelte, in de 13e eeuw gesticht, dat zijn oorspronkelijke structuur heeft behouden, zoals het kadastrale grondplan van 1830 aantoonde.

De huizen zijn hersteld, gerestaureerd en weer bewoonbaar gemaakt, zodat het boerderijdorp zijn harmonisch karakter heeft behouden.

Provinciaal zal er in Gelderland aan M.75 o.m. aandacht worden besteed door een reizende tentoonstelling, lezingen en propaganda.

Het is verheugend, dat ook in de Gemeente Epe ruime aandacht zal worden besteed aan M.75. In een goed samenspel van de Gemeente, Stichting Behoud en Ampt Epe is er een heel programma samengesteld.

Allereerst zullen een aantal lezingen georganiseerd worden in het begin van het jaar over Monumentenzorg, kastelen, water- en windmolens en boerderijen. Data en sprekers zullen in de plaatselijke pers bekend gemaakt worden.

Er zal een dia-serie met gesproken tekst over onze plaatselijke monumenten aan de scholen worden beschikbaar gesteld. Aansluitend hierop wordt een prijsvraag uitgeschreven voor de scholen voor werkstukken betrekking hebbende op de monumenten in de Gemeente. Deze werkstukken zullen in een tentoonstelling in het Gemeentehuis worden bijeengebracht.

Van 7 juli tot en met 20 augustus zal er in de expositieruimte in het Gemeentehuis een tentoonstelling zijn. Om een klederdrachttentoonstelling zal ruime aandacht worden besteed aan de plaatselijke monumenten door maquettes, foto's, tekeningen en een dia-serie.

Tenslotte zal de restauratie zelf ook veel aandacht krijgen:

- Het waterrad, de watergoot en het hoofd van de beek van de "Kopermolen" zullen geheel worden hersteld, zodat het rad - en het binnenwerk - weer zal kunnen draaien.
- "De Hagedoorns plaatse" Zuukerweg 77 zal eindelijk onderhanden genomen worden. De boerderij wordt

geheel gerestaureerd en van binnen van verwarming en verlichting voorzien, zodat de trots van de Stichting Behoud geheel ingericht kan worden als historische boerderij.

- Het pand Grintgroeveweg 17 zal niet, zoals in een krantenbericht stond, worden afgebroken, maar ter plaatse geheel worden gerestaureerd en voor bewoning geschikt gemaakt. Ook zal getracht worden de omgeving van het huis zo aantrekkelijk mogelijk te maken.

- En de Schaapskooi aan de Hoofdweg in Emst zal onder handen genomen worden, om ook dit aantrekkelijke monument te behouden.

M.75 wordt dus ook voor de Gemeente Epe een belangrijk jaar, waarbij onze vele monumenten, vooral van landelijke bouwkunst centraal komen te staan. Aan u hieraan mee te werken, door uw belangstelling te tonen en vooral door de Stichting Behoud financieel te steunen. In het Noord Veluws Dagblad vindt u iedere woensdag hiervoor, naast een voorlichtend artikel, aanwijzingen hoe u Stichting Behoud kunt steunen. Doen!

van Lohuizen

Bewaren en vastleggen

In aansluiting op de voorgaande bijdrage van de heer van Lohuizen, die hier het Monumentenjaar 1975 voor Epe aankondigt en Uw medewerking vraagt ook onze plaatselijke monumenten te willen helpen beschermen, knoopt ons historisch "Ampt Epe"-blad hier graag bij aan om ook het onzichtbare verleden van Epe te willen helpen vastleggen in artikelen.

Bij velen van u, zullen nog oude toestanden en gebeurtenissen in de herinnering hangen. Weer anderen treffen bij grote schoonmaak op zolder oude familie-papieren en brieven aan met bijzonderheden uit Epe's

verleden. Soms hoort gij typische dingen van vroeger vertellen door de oudst levende generatielieden.

In onze vorige jaargangen treft u al deze voorbeelden vaak aan. Daar wij echter allemaal weer vanuit 'n andere hoek andere dingen meemaakten en zagen, blijven er genoeg oude beelden aan te vullen.

Hoe eerder en authentiek vastgelegd, hoe zuiverder straks in de historie samen te vatten.

Al is 't maar nuchter opgetekend, kort na het gebeuren, zoveel echter is het "gestaafd" en zal men zelfs tijdperken kunnen onderscheiden (waar anders nogal eens met de pet naar wordt gegooid).

Dan komt het vast te liggen vóór wij 20e-eeuwers verdwenen zijn en hebben latere generaties er houvast aan.

Al eerder moedigden wij belangstellenden aan (in No. 26, blz. 21-22) en roepen maar weer telkens als de markt-koopman: "Kom mensen, hier moet je zijn!"

Heb geen drempelvrees, de historische waar hoort bij ons thuis.

Zo moge 1975 ook voor "Ampt Epe" een stoot geven voor verzamelen van oude interessante stof!

Redactie

Marken en Buurschappen. (Wissel) 20.

Uit verdere briefwisseling van de burgemeester met de Officier van Justitie te Arnhem het volgende:

Arnhem, 7- 12- 1873

L B no. 3449.

Uit het voorlopig onderzoek door UED. ten mijnen verzoeken ingesteld ter zake van het slechten der aardenwal en dempen van den sloot op het heideveld van den Heer W.A. van der Feltz, blijkt wel, dat Hendrik Witteveen, Derk van Ommen en Mannus van Essen

last tot die feitelijkheid aan de overigen hebben gegeven en de verantwoordelijkheid op zich nemen, maar niet, of zij gerechtigd waren aan M. Overbosch, H. Leurink Hz., M. van der Grift, L. Bogaard en J. Brouwer last te geven, met andere woorden, of die personen bij hem in dienst waren of wel aan de drie lastgevers in hunne hoedanigheid van de zich noemende commissie of anderzins in eenig opzicht ondergeschikt waren. Ik zou dat opmaken uit de omstandigheid, dat allen dadelijk aan het gegeven bevel gevolg hebben gegeven, zonder te onderzoeken of zij tot die handelingen gerechtigd waren. Is zulks niet het geval, dan zijn m.i. ook de personen die den last hebben uitgevoerd evenzeer als de lastgevers voor hunne handelwijze verantwoordelijk en moeten alzoo met deze tegelijk vervolgd worden. Ik heb de Eer U Ed. te verzoeken dit punt nader te onderzoeken en mij den uitslag van dat onderzoek met eenige spoed mede te deelen. Edoch het is van belang, dat dit duidelijk blijke, ten einde door geene verkeerde regtuitgang eene vrijspraak te provoceeren. - Verzoeken mede opgave van den ouderdom, het beroep en de woonplaats van Maas van der Grift.

73	De Officier van Justitie
<u>1826</u>	te Arnhem.
37	

Waarop de burgemeester volgens het brievenboek uit 1873 no. 437 (gemeente archief Epe) de volgende dag antwoordt:

Epe, 8- 12- 1873

437

In antwoord op Uw missive van 7 dezer L B no. 3449 heb ik de Eer Ued. gestr. mede te deelen dat Mons v. d. Grift daglooner is, te Epe woont en 37 jaar oud is.

Wat de andere questie betreft in de Wisselsche zaak zoo is ook mijne mening, dat wel degelijk H. Overbosch, H. Leurink, M.v.d.Grifft, L. Bogaard en J. Bremer evengoed als H. Witteveen, D.v.Ommen en M. v.Essen aansprakelijk zijn en vervolgd moeten worden voor dat digtgooien van die sloot van de Heer v.d. Feltz. Zij wisten toch zeer goed, zoals trouwens bij alle niet vervolgdde overtredingen, dat die grond verkocht was aan de Heer v.d.Feltz en in eigendom was overgegaan maar zij zouden van hun standpunt uit dwaas zijn, dit te bekennen-zich domhoudend, zich achter de z.g. commissie verschuilen onware verklaringen afleggen en dan hunne eigene vertellingen zelfs niet eens met hunne handteekeningen te willen of te durven bekrachtigen dat gaat beter zo. De 5 eerste beschrijvingen waren volstrekt niet bij de drie laatsten in dienst, ook niet in hunne qualiteit van zich noemende commissie, een paar van hen, zooals H. Overbosch en Leurink, worden wel dikwijls gekozen om het werk in het buurveld ter uitvoering te brengen, doch wij pretendeeren juist ook dit alles wederregtelijk is en dat ook zij dit zeer goed weten, doch zich laten leiden vooral door de schreeuwer H. Witteveen die zich reeds nu uitlaat, ook later evenzoo voort te zullen gaan, als mogt de rechtbank hem thans veroordelen 't geen hij trouwens in twijfel trekt, bewerende dat van al de vroegere processen verbaal ook niets is gekomen. Van onze zijde is alles met de nodige publiciteit behandeld, niemand kan ons onwetendheid met de verkoop met grond voorwenden en dat de 5 beschuldigten ook eenigzins huiverig waren om aan het bevel van Witteveen c.s. te voldoen, blijkt uit de bekentenis van een hunner dat zij op de paats zelf, vóór zij aan het inwerpen der sloot begonnen nogmaals hadden gevraagd, of Witteveen en de beide anderen de volle verantwoordelijkheid op zich namen en eerst na bevestiging daarvan aan het werk zijn gegaan. Jammer maar dat op orders van Witteveen, er vroeger reeds zooveel turf en veen vernield is welke

schade thans door de gezamenlijke eigenaren zullen moeten gedragen worden.

De Burgemeester

Off. v. Justitie

Arnhem

door F.Zandstra

Johannes Tieman, Schoolmeester te Vaassen

In de nieuwbouw te Vaassen draagt één van de straten de naam Meester Tiemanstraat. Wel een bewijs, dat de heer Tieman in de geschiedenis van Vaassen een plaats van betekenis heeft ingenomen. Daar hij bovendien, voorzover bekend, langer dan iemand anders aan de Dorpsschool verbonden is geweest - van 1832 tot 1887 - willen we in dit nummer iets meer van hem vertellen.

De heer Johannes Tieman, geboren in 1812 te Amsterdam, kwam in 1832 vanuit Arnhem aan de school voor lager onderwijs te Vaassen.

In de eerste zes jaar was hij werkzaam als hulp-onderwijzer, zoals het toen officieel heette. Hoofd der school was de heer H.Eekmars. De naam Eekmars is lang aan de Dorpsschool verbonden geweest.

In 1760 komt Johannes Eekmars uit Epe in Vaassen en wordt hier koster-schoolmeester. Hij sterft in 1783 en wordt opgevolgd door zijn zoon Peter Eekmars van 1783 tot 1799. Dan komt diens zoon Hendrik Eekmars van 1799 tot 1838. De naam Eekmars leeft nog voort in de naam van het huis van de heer N.Mulder ten Kate, dat thans als bankgebouw dienst doet.

Na deze uitwijding keren we terug tot dhr. Tieman. Van zijn benoeming tot hulponderwijzer is geen raadsbesluit aanwezig. Dit kan ook niet, omdat hij door het hoofd der school werd aangesteld. Deze moest ook zijn salaris betalen en niet de gemeente. Wel legde het gemeentebestuur aan het hoofd bij de aanvaarding van zijn ambt de verplichting op, zich voor het geven van goed onderwijs van een kundig hulponderwijzer te voorzien.

De 16de December 1832 kwam dhr. Tieman te Vaassen in functie. Bij raadsbesluit van 15 Januari 1833 werd dhr. Eekmars een toelage groot f 60.- toegekend, zodat de gemeente op deze wijze dus toch een gedeelte van de kosten in verband met het indiensttreden van dhr. Tieman voor haar rekening nam. Dit was ook niet meer dan billijk.

In het begin van zijn ambtsperiode in Vaassen schijnt hij ook belast te zijn met de zorg voor het delven van de graven. Dit blijkt uit het feit, dat hij daarvoor een bedrag groot f 50,- per jaar uit de gemeentekas ontving. Naast de door dhr. Eekmars te betalen vergoeding voor het geven van hulponderwijs mocht dhr. Tieman ook omstreeks de Paasdagen langs de huizen rondgaan, om ten eigen bate Paaseieren te verzamelen.

In 1833 werden er pogingen gedaan om tot oprichting van een nieuwe school te geraken. De oude school, die stond hoek Dorpsstraat - Kosterstraat, was bouwvallig en veel te klein voor de + 200 leerlingen, die in de wintermaanden de school bevolkten. In de zomermaanden was het aantal leerlingen zeer gering wegens landarbeid en dergelijke. Leerplicht bestond nog niet.

Als de kinderen in de herfst weer op school kwamen, was een groot deel van hetgeen ze de vorige winter geleerd hadden, weer vergeten.

Voor de bouw van een nieuwe school was een bedrag van ongeveer f 3500,- nodig, waarvan f 500,- door de burgerij was bijeen gebracht. Door de gemeenteraad werd vervolgens een verzoek gericht aan de Koning en aan Gedeputeerde Staten ter verkrijging van de voor de schoolbouw benodigde gelden. En zo kwam de nieuwe school ten slotte tot stand hoek Dorpsstraat - Stationsstraat.

Het is het voorste gedeelte, dat in 1911 vernieuwd is en waarop in 1931 een verdieping geplaatst is. In 1959-1960 is het geheel vernieuwd.

De vloeren in de lokalen waren van steen, maar voor in de klas lagen planken. De juffrouw of de meester mocht eens koude voeten krijgen!

In 1838 werd dhr. Tieman aangesteld als Hoofd der School - koster - voorzanger. De voorwaarde was, dat

MAXIMUM
exact
220
f

hij afzag van de voordeeltjes, die voortvloeiden uit het ophalen van de Paaseieren.

Als deel van zijn bezoldiging door de kerk behoorden de kostergaven, die vrijwillig opgebracht, gedorst werden door Kamphuis van de Poel.

Al is er geen mededeling in de stukken te vinden, toch blijkt uit een en ander wel, dat er bij het heengaan van dhr. Eekmars als H.d.S. geen gegadigden voor deze betrekking zijn opgeroepen. Het gemeentebestuur had het plan dhr. Tieman zonder meer als opvolger van dhr. Eekmars te benoemen. Men verzocht daartoe aan de Minister van Binnenlandse Zaken aan dhr. Tieman ontheffing te verlenen van het gebruikelijke examen. Tussen haakjes, dit werd afgenomen, als er meerdere kandidaten waren. Van de Schoolopziener te Elburg werd echter bericht ontvangen, dat aan bovenbedoeld verzoek niet voldaan kon worden. Dhr. Tieman heeft dus het examen wel moeten afleggen en, gezien zijn benoeming, is het met goed gevolg gebeurd.

Dit examen werd afgenomen in bijzijn en met medewerking van de schoolopziener. Bij raadsbesluit van 12 februari 1838 is meester Tieman tot hoofd der school te Vaassen benoemd. Zijn aanvangssalaris was als volgt samengesteld:

Salaris f 60,-

Voor het lesgeven in het metriek stelsel f 10,-
Het grootste deel van zijn inkomen bestond uit het schoolgeld der leerlingen. Voor elke leerling, die ook rekenen leerde, was dit f 0,50 per maand en voor elke leerling, die niet in het rekenen werd onderwezen, f 0,25 per maand. We zullen vermoedelijk niet ver mis zijn, als we de inkomsten uit schoolgelden op f 480,- per jaar stellen (200 leerlingen à gemiddeld f 0,40 per maand over zes maanden.)

Het totaal-inkomen zou dan ongeveer geweest zijn f 480,- + f 60,- + f 10,- = f 550,- per jaar (buiten hetgeen hij van de kerkelijke gemeente ontving). Behoudens de f 60,- toelage, die aan dhr. Eekmars

werd gegeven en die dhr. Tieman in het begin dus ook wel gehad zal hebben, moest hij echter van zijn eigen inkomen ook de "onderwijzer van bijstand" betalen. Dit is later veranderd. Uit de gemeenterekening van 1867 blijkt, dat dit toen - en misschien is dit ook wel vroeger gebeurd - door het gemeentebestuur ('t Rijk) betaald werd.

Het was zijn gewoonte, om ongeveer vijf minuten voor twaalf enkele jongens uit zijn klas naar de toren te sturen voor het luiden van de middagklok (de zgn. kleine klok). Dat was natuurlijk een hele attractie. Die knapen haalden dan wel eens de baldadigheid uit, aan de brandklok (de grote klok) te trekken. De straf daarvoor wachtte hun dan natuurlijk prompt de zelfde middag.

Schrijven (met een ganzeveer - elke morgen moesten ze met een pennemes aangescherpt worden) en zingen schijnen vooral de vakken geweest te zijn, waarin meester Tieman uitblonk. Het is opmerkelijk, dat de oude mensen, die bij hem het gehele jaar schoolgegaan hadden, allen de zelfde goede hand van schrijven hadden. Bekend is ook, dat hij in de kerk probeerde de mensen iets vlugger te laten zingen en dat er een groepje kerkzangers was, dat in reactie daarop, juist langzamer begon te zingen.

Wat het schoolgeld betreft, was de regel zo: de ene week werd schoolgeld meegebracht, de andere week, zo lang er gestookt moest worden, een lange turf. De gemeente zorgde dus niet voor brandstof.

Schoolreisjes, zoals we die nu kennen, waren onbekend. Eénmaal per jaar ging meester Tieman met zijn "jongens" bosbessen plukken in Niersen of Gortel. Een kar werd meegenomen, waar de boterhammen, enz. een plaatsje op vonden. Het meeste plezier hadden ze op de terugtocht, als meester Tieman op de kar plaats nam, die door de jongens getrokken werd. Bij het Kraaiennest (de wasserij van Mentink) gekomen, stapte hij dan van de kar. Hij moest toch voor de mensen zijn waardigheid ophouden!

"En wie hadden vaste net zoveule schik as ulie, die noe twee of meer dagen weg bint," zei een oude man, die het had meegemaakt.

Omstreeks het jaar 1850 werd het dorp Vaassen aldus beschreven "Vaassen op de Middel-Veluwe.

Door het menigvuldig hoog geboomte en de vele beken, waardoor deze streek doorsneden wordt, is het zeker één der bekoorlijkste plaatsen der Veluwe.

Het is een lang dorp, zich vertonend als een straat, ter weerszijden met huizen betimmerd, van welke de meeste met pannen gedekt zijn. Men telt in de kom van het dorp ongeveer 620 inwoners, doch met de daartoe behorende buurtschappen Hegge, Broek en Wester Enk ongeveer 1900 inwoners, die meest in de landbouw hun bestaan vinden. Ook heeft men er 1 koper-, 15 papier- en 2 korenmolens benevens een olie- en pelmolen".

Dit was dus het beeld van Vaassen in de jaren, dat meester Tieman er schoolhield. (In de Kerkgeschiedenis van Vaassen van Ds. G.v.d.Zee komt een beschrijving van Vaassen voor uit ± 1730, die aan het bovenstaande herinnert-blz. 59 en 60)

Tot juni 1887 is dhr. Tieman aan de school te Vaassen verbonden geweest. Hij heeft ontslag gevraagd tegen 1 mei 1887, welk ontslag hem op de meest eervolle wijze bij raadsbesluit van 7 december 1886 werd verleend. Hij was toen meer dan 54 jaar aan de school te Vaassen verbonden geweest, waarvan bijna 50 jaar als Hoofd der School.

Bij het beëindigen van zijn taak genoot hij een salaris van f 750,-.

Bij de ontslagverlening werd door de Raad tevens besloten om aan dhr. Tieman een levenslange

toelage te verstrekken van f 150,- per jaar boven zijn rijkspensioen, dat f 600,- bedroeg, als bewijs van erkentelijkheid voor het vele belangrijke werk door hem in Vaassen verricht. Op 1 juni 1887 trad zijn opvolger, dhr. H. Blom, voor dien hoofd te Friezenveen, in dienst der gemeente - raadsbesluit van 22 april 1887 nr. 41.

Op de laatste schooldag van dhr. Tieman werd door leerlingen en burgerij op zeer hartelijke, ja ontroerende wijze afscheid genomen van de alom geëerde en geliefde meester Tieman. In de middaguren namen de leerlingen en ook de ouders aan de afscheidsfeestelijkheden deel. De kinderen zongen de scheidende meester een voor die gelegenheid geschreven lied toe en werden daarna onthaald op melkchocolade en krentebroodjes, terwijl voor de ouderen dit feest in de avonduren met een samenkomst in het hôtel besloten werd.

Een jaar later, in 1888, ging dhr. Tieman tevens heen als koster-voorzanger. Hij vertrok uit deze gemeente naar elders.

Aanvulling

a Leest men de afscheidspreek van Ds. J. B. Nijhof van 13 juli 1856 (en vooral de toespraak tot enkele personen aan het eind der preek), dan blijkt de verhouding tussen hem en meester Tieman minder goed te zijn geweest. De laatste was dan ook niet in de dienst aanwezig.

b Dhr. H. Blom is in 1909 overleden en opgevolgd door dhr. D. Bos.

Deze is in 1924 met vervroegd pensioen gegaan (was wegens een oogziekte bijna blind) en in 1925 opgevolgd door dhr. G. Horstman. Deze is in 1950 overleden en in 1951 opgevolgd door dhr. J. G. W. Lentink.

Dhr. Lentink is in 1956 vertrokken naar Bilthoven. Zijn opvolger was in 1957 dhr. J. H. J. Hamer. En hiermede zijn we dus uit het verre verleden teruggekeerd in de tegenwoordige tijd.

Bronnen:

Archief Gemeente Epe.

Kerkgeschiedenis van Vaassen door Ds. G. v. d. Zee.

Eper Courant.

Afscheidsrede Da. J. B. Nijhof.

Wat Gortel eens wenste
op 's Konings verjaardag

Hoe nedrig maar toch één van geest,
viert Gortel heden 's Koningsfeest.
De hele buurt is op de been,
en zingt en huppelt weltevreen.
Het is voor ons een blijde dag.
Elk wou dat onze Koning 't zag.
Het is hier midden in het veld,
en met de centen schraal gesteld.
Toch hebben wij naar onze kracht,
een aardig duitje saam gebracht.
Een schoolgebouw is onze bee,
O bracht 's Koningsfeest die mee.
Het is voor de kleintjes al te kras,
door weer en wind en regenplas.
Maar wordt aan Gortels wens voldaan,
dan zal het hier wel anders gaan,
Dan halen wij wat sparrengroen,
Oranjelint en vlagkatoen.

Bovenstaand vers werd te Gortel, omstreeks 1888, door de kinderen gezongen op de verjaardag van de Koning. Omstreeks 1890 kreeg Gortel zelf een schoolgebouwtje. Voordien gingen de kinderen naar Emst en dáárvoor naar Vierhouten. Aldus 2 oude inwonsters van Gortel. Voor de volledigheid van het gedicht of de juiste volgorde der regels wordt niet ingestaan. Misschien kan iemand dit nog corrigeren.

D. Bakker

Vaassen

De Geheimtaal (4)

De joodse invloed op de geheimtaal is in sommige streken van ons land erg groot geweest. In vroeger eeuwen was de handel veelal in joodse handen. Er is zelfs een heel jargon voor de waarde van het geld. Dit noemt men wel bargoens, doch het is toch wel te onderkennen dat deze woorden in 't bargoens van joodse oorsprong zijn. Uiteraard vooral op veemarkten en in plaatsen met veel joden (b.v. Winschoten) is die invloed op de handelstaal merkbaar geweest. Hieronder enkele bargoense woorden voor geld(stukken): bas = 5 cent; goerrie = stuiver; moendje of hondje = dubbeltje; heitje = kwartje; knaak of achterwiel = f 2,50; joetje = 10 gulden; geeltje = 25 gulden; meijer = 100 gulden; pond = 6 gulden; eirodudder = f 12,50. Namen voor "geld": jatmoes, specie, poen, slappe was, pietermannen, spijkers, splint, rooie loop.

Tellen: 1 = allef; 2 = beis; 3 = kimmel; 4 = dallef; 5 = hei; 6 = woof; 7 = sooin; 8 = ges; 9 = tes; 10 = joet; 20 = kaf; 30 = lammert; 40 = mem; 50 = nen; 60 = sammert; 70 = sem; 80 = zwanum; 90 = tiesjum; 100 = meije; 1000 = cluf; $\frac{1}{2}$ = begoosje; 25 = kafhei; 49 = memtes; 66 = sem-woof en 200 = beismeis.

Het woord stoter en schelling is U wel reeds bekend, doch "op de franse toer", kienen en kien zijn allemaal woorden uit de geheimtaal afkomstig.

In de gemeente Epe is alleen bekend dat er joden afkomstig waren van de Mosselberg bij Wageningen, waar in de buurt ook het gehucht Mossel is gelegen.

Maar we moeten toch iets over de geschiedenis van de joden vermelden om iets te begrijpen van hun verspreid raken over alle delen van Europa. In het Frankische gedeelte waren reeds vroeg joden. Karel de Grote heeft hen zelfs toegestaan scholen en synagoges te stichten. Koning Dagobert III besloot op straffe van verbanning overgang tot het Christendom af te dwingen. Waarschijnlijk zijn ze toen naar de Rijnstreken getrokken, waar ze veel beter werden behandeld.

Reinald II kreeg in 1339 van de keizer vergunning om Joden in zijn gebied te mogen hebben. Toch was er niet

veel contact met de autochtone bevolking, behalve dan de relatie door de handel verkregen. De koophandel was in die dagen voornamelijk in joodse handen, ook soms wel de zeehandel. Lodewijk de Vrome had de privileges van de joden nog uitgebreid, maar na het verslappen van de invloed van de Karolingers, begon voor de joden de ellende opnieuw. Ze werden beschuldigd relaties te onderhouden met de noormannen en door vroegere contacten met de Saracenen in Spanje werden de joden alle aardse rampen aangewreven.

Ook de Kruistochten leverden veel moeilijkheden voor de joden op. Heel veel Kruisvaarders hebben joden doodgeslagen. Ook in Nederland werd het voor hen in die tijd minder aangenaam. Al van het einde der 11e eeuw af, neemt voor hen alles een andere gedaante aan. Ze worden nog niet vervolgd maar toch niet meer geduld. Er duiken beschuldigingen op tegen de joden. Toen de "Zwarte Dood" door Europa waarde, kregen ze er zelfs de schuld van dat ze de bronnen vergiftigden. Door hun strenge leefregels bleven ze vrij van ziekten, ze waren rein, wisten hun handen geregeld. De christenen waren nog niet zo ver, zij begrepen dit ook niet en kwamen daarom met de beschuldigingen van bronvergiftiging aan de joden.

Het hek was van de dam, de joden werden rechteloos, daardoor weerloos en verjaagd en heel vaak om niets doodgeknuppeld.

De eerste bron die joodse geheimtaal aangeeft (volgens Moormann) is die Basler Betrügnisse der Gyler, hetwelk in 1450 verscheen; dat moet het begin zijn van de joodse woorden in de geheimtalen.

Ook in Vlaanderen was volgens Koenen, in de 13e eeuw een vrij sterk Joods element aanwezig.

Men neemt aan dat ze daar gekomen zijn doordat ze van 1290-1500 ook al uit Engeland waren verdreven, o.a. door Eduard II. De Nederlanders begonnen pas in 1337 de joden uit te wijzen. Hendrik de Goede was in handen van joodse woekeraars gevallen en besloot in 1260 dan maar alle joden uit Brabant te verwijderen

of desnoods uit te roeien. Vrouwe Aleid van Brabant stelde aan Thomas van Aquino de vraag of het geoorloofd was in haar land buitengewone opbrengsten van de joden te vorderen. Thomas toonde zich niet vijandig en antwoordde: "Dat men in geen geval aan de joden moet ontnemen hetgeen zij voor hun onderhoud nodig hebben en dat het onze plicht is zich te gedragen als eerlijk tegenover andere groepen. Woekerwinsten mogen ze niet behouden, maar ook mogen zij zich zelf niet bevoordelen."

In Gelder en Zutphen schijnen ook reeds vroeg joden te hebben verbleven. Het voorkomen van de naam de Jode doet tenminste zulks vermoeden. Joden die aan het bloedbad in 1349 ontkwamen, trokken naar Gelder, daar waren ook Lombarden bij. En vanaf 1468 hebben uittreksels van hertogelijke rekeningen bewezen dat er joden van allerlei stand en rang in de Graafschap aanwezig waren.

In 1451 werd het klimaat weer wat milder en onder invloed van kardinaal van Cusa, was het verboden door de overheden om de joden nadeel of onrecht aan te doen. De jodenmoorden duurden bijna twee jaar en hebben in 1349 en 1350, bijna alle nederlandse en duitse steden van hun joden beroofd.

Hoewel ze volgens Dr. Moormann niet in het Memorbuch vermeld staan, waren er in Oversticht, Deventer, Zwolle, Oldenzaal, Goor, Enschede, Borne, Ootmarsum en Diepenheim ook joden. Hun namen wijzen naar Keulen, zoals Gosschalk, van Rackelinge, Saul Nathan, Moser, Joderlijn en Simon. Deze joden leefden rustig tussen de andere bevolking tot ze in 1350 gedood werden. Ook andere namen wijzen naar Rijnland Westfalen. Vanuit het oosten kwamen ze langs de grote verkeerswegen ons land binnen. In 1440 werden ze ook weer uit Utrecht verdreven, nadat ze daar heengevlucht waren.

Zo is de geschiedenis steeds vol mensenleed en het herhaalt zich steeds weer. Het staat niet vast of deze joden ook invloed op de taal hebben gehad, maar men vermoedt dat wel in het Zuid-Bargoens.

Ook in Praag zijn jodenslachten aangericht en in Duitsland. Op de Haar tegen de nederlandse grens bij

Nijmegen, hebben zich joden gevestigd toen die weer door Bismarck werden vervolgd. Wallicht hebben die weer invloed gehad op de handel op de veemarkten in het oosten van ons land.

Toen Moormann zijn bronnenboeken schreef, wist hij nog niet welk leed de joden zou geschieden in de jaren 1940-1945. Maar de overgeblevenen hebben zich steeds met kooplieden, marskramers en zigeuners vermengd om niet te zeer op te vallen in al die eeuwen dat ze werden vervolgd.

Voorals plaats en Winschoten hebben nog veel joodse woorden en uitdrukkingen in hun taal, vooral termen voor geld, zoals ik al in het begin noemde. Ze worden door sommigen nog steeds gebezigt, soms onmerkbaar maar ook onuitwisbaar in de taal terechtgekomen.

A.v.d.Bremen-van Vemde.

Geschiedenis van Epe 5

De Markten

Bladerend in de Deventer Almanak van het midden, maar ook van de laatste jaaren van de vorige eeuw, valt het op, dat de schapenmarkten zo'n grote plaats innamen op veel plaatsen op de Veluwe. In Epe zijn er speciale schapenmarkten op de 4 woensdagen in augustus, in Apeldoorn zelfs in augustus, september en oktober. En G.Haasloop Werner verhaalt in de Geldersche Volksalmanak voor 1856 zijn bezoek aan de oude herberg "Soerel", één der herbergen aan de oude Hessenweg van Hattem naar Utrecht. Deze is nu, evenals de herberg "De Dellen", afgebroken en alleen de boomgroepen herinneren nog aan deze plaats. Haasloop Werner schrijft dan: "Beroemd is de schapenmarkt, die hier, tweemaal des jaars, telkens drie dingsdagen na elkander gehouden wordt. Het Soerel neemt dan een levendig voorkomen aan. Dan stroomt eene menigte rijtuigen toe, terwijl tenten, koekramen, tafels met krentenbrood, hakblokken, de

rollebol en allerhande koopwaren, lederen riemen voor dorschvlegels, allerhande soorten van zeven en hamelbellen, het voorplein en de banken om de linde innemen, zodat de bevolking wel honderdmaal verdubbeld schijnt te wezen. Een eenvoudig schutsel of rekwerk van ruwe dennenslieten is voldoende om de ten verkoop aangeboden schapen in afzonderlijke vakken af te sluiten. Omtrent het middaguur wordt de schapenmarkt regt levendig. Dan is het huis het woeligst, en zijn de toegangen bijna verstopt. Onbeschrijflijk is het geraas en gejoel en gebabbel de onderhandelende menigte, vermengd met het geblaat der verkochte, nu, ten teeken daarvan, met rood krijt gemerkte schapen. Tegelijk wordt ook een soort hondenmarkt gehouden door schaapherders, die jonge afgerigte herdershonden te koop aanbieden of ze tegen anderen zoeken te verruilen,....."

Verwonderlijk is dat echter niet, deze grote schapenmarkten, want de schapenhouderij was, naast de boekweitverbouw, het hoofdbedrijf van de meeste Veluwe boeren, ten westen van de Grift. Op de zeer uitgestrekte heidevelden van de Veluwe vonden de vele schaapskudden voldoende voedsel. 's Avonds werden de schapen naar de schaapskooien bij de boerderijen gebracht. De opbrengst, de wol, was een grote bron van inkomsten en de schapenmest een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Bovendien zorgden de kudden voor het behoud van de heide, deze werd kort en jong gehouden en vliegdennen, berken, e.a. bomen kregen geen kans om te groeien. De heide zelf was voor de Veluwe boer ook van groot belang, als strooisel in de potstallen. In het najaar kwamen de koeien in de diepe potstallen te staan en gedurende de winter werd telkens een laag heide in de potstal gebracht. De koeien zorgden voor vermenging met de mest en in het voorjaar, wanneer de koeien naar buiten konden was de potstal vol goede mest.

Door de verdeling van de heidevelden, de ontginning en de bebossing ervan en ook door de komst van de kunstmest, ging het aantal schaapskudden aan het eind van de vorige eeuw sterk achteruit, zodat begin van deze eeuw de schapenmarkten verdwenen.

Naast de schapenmarkt was vooral voor Epe de boekweitmarkt belangrijk. Boekweit, een graansoort, dat vooral op zanderige grond goed aanslaat en het vooral op met schapenmest bemeste land het goed doet, werd veel geteeld. Hoewel het zeer weergevoelig is en er nogal eens misoogsten waren, door het weer, was de boekweit de belangrijkste graansoort, die op de Veluwe verbouwd werd. In 1854 werd in Epe een boekweitmarkt gesticht, die uitgroeide tot een regionale markt. Van de gehele N.Veluwe werd de boekweit op deze markt aangevoerd en de grutters uit de grote omtrek kwamen hier hun aankopen doen. Wanneer september droog was, was de eerste aanvoer met Eper Kermis (laatste donderdag in september), maar de grote aanvoer kwam in oktober, vooral met Sint Pieter (19 oktober) omdat op deze dag door veel boeren de pacht betaald moest worden.

Door het teruglopen van de schaapskudden, door de ontginning van de heide en vooral door het gebruik van de kunstmest, die het mogelijk maakte op minder goede grond ook rogge te verbouwen, liep de boekweit terug en in 1880 werd de boekweitmarkt opgeheven. (Landelijke jaarlijkse oppervlakte van boekweit gekrompen van 6000 ha. in 1850 tot 1000 ha. in 1900)

De botermarkt is nooit erg van de grond gekomen. Normaal was, dat de boerin met haar - weinige - boter, zelfgekarnd, naar de winkels in het dorp ging en in ruil voor haar, niet altijd even goede boter, daarvoor kruidenierswaren, manufacturen of veevoeder kocht. Voor de winkelier geen prettige handel, omdat de boter van zeer verschillende kwaliteit was. Twee keer hebben de winkeliers van Epe geprobeerd een botermarkt te stichten. De eerste in de 60e jaren kwam niet van de grond. De tweede, gesticht in 1886 draaide enkele jaren goed, maar verdween vrij snel, toen er enkele boterfabrieken kwamen.

De eiermarkt daarentegen, in 1890 opgericht, is

zeer groot geworden. Aanvankelijk klein omdat het kippenhouden een nevenbezigheid op de boerderij was, geheel de taak van de boerin. Toen in de jaren voor 1914 de opbrengst van de eieren beter werd, ging de boerin meer interesse krijgen voor haar kippen. De aanvoer op de markt steeg. Na een moeilijke tijd van 1914-1918, toen de export van eieren stillag, begon er in 1920 een opleving te komen, waardoor de Eper eiermarkt van 1920 tot 1940 één van de grote markten van ons land werd. Na de 2e wereldoorlog is de markt door verschillende oorzaken, snel in betekenis gedaald en tenslotte geheel verdwenen.

De eieren werden verhandeld in de openlucht, op lange rijenplanken op schragen. In 1910 werd er een loods gebouwd, voor pakruimte voor de handelaren en in 1927 kwam er een grote havenloods achterop het marktplein, waardoor de eiermarkt een overdekte ruimte kreeg. (Door grote verwaarlozing van deze eierhal, is deze jarenlang een toonbeeld van hoe-het-niet-moet geweest.)

De weekmarkt is in 1854, tegelijk met de boekweitmarkt, gesticht. Eerst tussen de bomen, langs de kerk. In 1861 werd het kerkhof ten noorden van de kerk geruimd en "vlak" gemaakt, waardoor er een grote ruimte ontstond voor alle soorten markten die er toen gehouden werden. In 1901 werd het huis van Scholtan, achter het Wapen van Epe afgebroken en ontstond er het marktplein langs de Stationsstraat. Het eerste deel voor goederenmarkt, het tweede deel voor eieren, later ook biggen- en kippenmarkt.

Na vele veranderingen en verbeteringen is tenslotte, na de bouw van het nieuwe Gemeentehuis in 1971, het tegenwoordige marktplein in gebruik genomen. Van een kleine, eenvoudige weekmarkt is deze markt uitgegroeid tot een grote, regionale weekmarkt, die iedere woensdagmorgen wordt gehouden.

De veemarkt of beestenmarkt, zoals dat vroeger heette, heeft weer veel minder betekenis gehad. Gesticht in 1888 en gehouden twee maal per maand op donderdag, met

in april, oktober en november iedere donderdag, had het weinig levenskracht daar de aanvoer van vee niet voldoende was. Reeds voor de 1e wereldoorlog was het al verminderd tot 3 x per jaar, maar de aanvoer liep zo terug, dat deze markt zijn natuurlijke dood gestorven is en in 1937 ook nog eens officieel werd opgeheven.

(wordt vervolgd)

van Lohuizen

Boekbespreking

Paasman, A.N., Elisabeth Maria Post. (1755-1812).

Een bio-bibliografisch onderzoek. Amsterdam. Uitg. Thespa. 1974. 8°. 188 blz. afbn. facs. portrn. Bijlagen (stambomen, illustraties). (Amsterdamse smaldelen, 1).

Na het reeds in 1971 verschenen stuk "De Eper jaren van Elisabeth Maria Post" (in: "Ampt Epe" No. 22), dat al een compleet en aardig beeld (met veel documentatie) over dit laatste tijdperk van haar leven gaf, ziet thans een nóg veel uitvoeriger "studie" het licht over Elisabeth's gehele leven.

Dankzij een diepgaand, systematisch onderzoek in veelsoortige archieven, bibliotheken, particuliere verzamelingen en brieven, naar allerhand bijzonderheden, verrijkt een volledig beeld van deze representatieve figuur uit de verlichtingsliteratuur, met historische achtergrond en omgeving (waarbij Epe).

Wat men nu overdreven sentimenteel in Post's (duidelijk autobiografisch) werk vindt, wordt verklaarbaarder uit de beschreven levensomstandigheden toentertijd. Haar betrekkelijke afzondering doet haar de natuur en het landleven verheerlijken tot arcadische verhoudingen.

Tegelijkertijd ziet men echter óók bij haar de emancipatie der vrouw boven komen.

Zo geeft deze studie zelfs meer dan een bepaalde levensbeschrijving, namelijk een stuk cultuurgeschiedenis, waarin men de levensverhoudingen, conventies

en standverschillen uit dien tijd meemaakt.

Al met al is deze gelukkige literatuurhistorische aanwinst een prijzenswaardig voorbeeld, met richtlijnen, voor literatuuronderzoekers: hoe op z'n volledigst, een dergelijk beeld te kunnen reconstrueren (zie de hoofdstukken "Gang van het onderzoek", (blz. 15-51), "Biografische schets" (blz. 52-109), en "Bibliografie" (blz. 110-122) met bronnen in chronologische volgorde en "Aantekeningen" (blz. 123-171) o.a. over de fam. Rauwenhoff, Ds. Prins en de pottenbakker W.C. Brouwer en allerlei over Epe.

Hoogstens zij opgemerkt, dat bij de bibliografie-bronnen verwezen aanhalingen (met p....-p....) genoemd worden, terwijl bij volslagen boeken (H.W. Heuvel, Elisabeth Maria Post. 1913 en J.C. Brandt Corstius, Idylle en realiteit. 1955) geen aantal blz. (respectievelijk 54 en 119 blz.) vermeld wordt, hetgeen in vergelijking, toch iets van de meerdere hoeveelheid stof zou aangeven.

Als errata, voor een latere uitgave te verbeteren, nog dit: blz. 117 1915 J. Prinsen, J.L. zn., Het sentimenteel bij Feith, Wolff-Deken en Post. In: De Gids, moet zijn P532-554 en niet P512-554

en blz. 118 1955 C.H. van Gendt, Elisabeth Maria Post. In: Veluws Nieuws 22 mrt. en niet 22 Nov.

Dit uiterlijk kleine, bescheiden boekje, in zijn gcondenseerde vorm (dat meteen veel vroegere oppervlakkige mededelingen recht zet), is voor later onderzoek (lijkt nauwelijks nog vruchtbaar) een geweldige "houvast" !

P.E.B.

Adresboekje voor Oudheidkunde en Natuurbescherming in Gelderland. Samengesteld door J.S.J. Flapper. Dieren Stichting Contact van Gelderse oudheidkundige verenigingen en -musea. 1974. 27 blz.

Geeft, behalve een volledige alfabetische lijst

op Gelderse plaatsnamen van oudheidkundige verenigingen en -musea (met beheerder of secretaris, adres en telefoon), nog tal van Gelderse en Nederlandse historische verenigingen en stichtingen met speciale aard en onderwerpen op uiteenlopend gebied. (genealogie, kastelen, molens, natuurmonumenten, schuttersgilden enz.), die waarschijnlijk moeilijk onder hoofden te combineren vielen, maar daardoor niet rechtstreeks opgeslagen kunnen worden.

Het zijn de groepen op blz. 7-8; 8-10 en 23-24, die wel onopvallend alfabetisch gerangschikt zijn, maar waarvoor men zelf vaak niet de juiste naam of het eerste woord kent (Koninklijke, Provinciale, Stichting e.d.)

Enkele groepshoofden hierbij zouden wellicht iets meer overzicht geven?

Evenwel blijkt het een rijk en onmisbaar adresboekje te zijn voor vele historisch geïnteresseerden.

Harris, W., De Lusthof Het Loo van de Koning-Stadhouder Willem III en zijn gemalin Mary II Stuart. Vertaald uit het Engels door L.R.M. van Everdingen Meyer. Staatsuitgeverij. 's Gravenhage 1974. 84 blz. afbn. portrn.

Met Engelse tekst per blz. er naast. Oorspronkelijke druk 1699.

Bevat: nieuwe kaart kwartier "de Veluwe", 1741 en fragment kaart Veluwe, 1807.

Verzoek van de Penningmeester

Het is mij gebleken dat een aantal Uwer nog contributie verschuldigd is over de afgelopen jaren. Wilt U zo vriendelijk zijn ook voor 1975 Uw bijdrage á f 5,-- reeds over te maken?

In verband met de stijgende kosten, voor een belangrijk deel tengevolge van de verzendkosten, heeft het bestuur moeten besluiten de contributie voor 1976 te verhogen tot f 7,50 per jaar. C.Stork

I N H O U D

	blz.
Monumentenjaar 1975 M.75	
door G.S.van Lohuizen - - - - -	2
Bewaren en vastleggen	
door P.E.Berkhout - - - - -	4
Marken en Buurschappen (Wissel) 20	
door F.Zandstra - - - - -	5
Johannes Tieman, Schoolmeester te Vaassen	
door G.J.Palm - - - - -	8
Wat Gortel eens wenste op 's Konings verjaardag	
door D.Bakker - - - - -	14
De Geheimtaal (4)	
door A.v.d.Bremen-van Vemde - - - - -	15
Geschiedenis van Epe 5	
door G.S.van Lohuizen - - - - -	18

Boekbespreking

Paasman, A.N., Elisabeth Maria Post (1755-1812)	
door P.E.B. - - - - -	22
Adresboekje voor Oudheidkunde en	
Natuurbescherming in Gelderland.	
Samengesteld door J.S.J.Flapper.	
door P.E.B. - - - - -	23
Harris, W., De lusthof Het Loo van de	
Koning-Stadhouder Willem III en	
zijn gemalin Mary II Stuart - - - - -	24
- - - - -	
Verzoek van de Penningmeester - - - - -	24

Gevraagd:

Mededelingenblad Ampt Epe, no. 1 t/m 7 tegen redelijke prijs. Henk Voorn, Haarlem, Lorentzkade 186.